

ПРАВА ЛЮДИНИ

ПРОГРАМА КУРСУ ЗА ВИБОРОМ ДЛЯ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСІВ (35 годин)

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Мета і завдання курсу

Процес розбудови правової держави і формування громадянського суспільства в сучасній Україні обумовлює потребу у вихованні компетентних, відповідальних, свідомих громадян.

Розв'язанню цієї проблеми сьогодні значною мірою перешкоджають певна суспільна пасивність, юридична необізнаність і правовий нігілізм, невміння багатьох наших співгромадян розв'язувати соціальні та міжособистісні конфлікти ненасильницьким шляхом. У такій ситуації значно підвищується роль спеціальної освітньої роботи з виховання громадянина, складовою якої є надання правових знань в рамках шкільної освіти, формування правової обізнаності як підґрунтя свідомої громадянської позиції.

Саме такі орієнтири у конструюванні навчально-виховного процесу визначені в Законі «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти України, Концепції громадянського виховання особистості, Державному стандарті освітньої галузі «Суспільствознавство». Школа має не тільки дати молоді правові знання, а й сформувати вміння, навички, життєву позицію, компетентність, яких потребує демократичне громадянське суспільство. Завдяки новим підходам до змісту освіти та комунікації між учителем і учнями в навчальному процесі, за умов спеціально спрямованої системи виховної роботи школа повинна перетворитися на зразок демократичного правового простору.

Пропонований варіант програми курсу за вибором «Права людини» для профільних класів навчальних закладів суспільно-гуманітарного профілю значною мірою орієнтований саме на реалізацію завдань громадянської освіти та виховання учнів і може бути розглянутий як невід'ємна складова такої системи, яка буде створена сьогодні в школах України.

Курс розрахований на викладання в 10-х класах профільних навчальних закладів і допомагає поглибити знання учнів з одного з найважливіших для життя в демократичному суспільстві аспектів правової науки — прав і свобод людини й громадянина і, таким чином, повноцінно завершити певну систему громадянської правової освіти школярів. Відповідно, в ході розроблення програми і пакета навчально-методичних матеріалів для учнів і вчителів нами застосовано теоретико-методичні підходи, притаманні правознавчим курсам, та забезпечено відповідну їх наступність.

Новизна і специфіка пропонованої програми полягає у її концепції, яка базується на невіддільності суспільства від держави, законів від повсякденного життя. Право в курсі розглядається як відкрита система, елемент цілісно-

го світу, що складається з понять, переживань і практичних дій.

Мета курсу «Права людини» — сприяти вихованню учнів у дусі поваги до прав людини, людської гідності, рівноправ'я, розуміння зв'язку між правами та обов'язками людини й громадянина через формування у школярів основних знань про права і свободи людини, розвитку їх правової й громадянської компетентності, відповідних цінностей, умінь, навичок та досвіду захисту власної позиції.

Завдання курсу, що забезпечують реалізацію цієї мети, передбачають створення умов для:

- засвоєння учнями знань про права і свободи людини, їх розуміння та усвідомлення в певній системі, застосування їх у навчально-виховному процесі та повсякденному житті;

- усвідомлення школярами тісного зв'язку між правовими знаннями і суспільними відносинами, розуміння системи загальнолюдських принципів і цінностей, відображених у міжнародних стандартах з прав людини, які є підґрунтям Конституції України, її законів, правової системи загалом;

- формування у кожного учня ставлення до прав і свобод людини й громадянина як до найвищої цінності демократичного суспільства та особистої цінності кожного громадянина демократичної держави;

- розвитку в учнів розуміння цінності власної особистості та інших людей, впевненості у собі, своїх вчинках та взаєминах з іншими, терпимості й толерантності щодо інших, власного почуття свободи, рівності, справедливості.

Курс повинен сприяти розвитку в учнів умінь та навичок:

- на матеріалі, пов'язаному з правами людини, міркувати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, спостерігати, критично мислити, брати участь у дискусії, дебатах, аргументувати думку, визначати та обирати з-поміж альтернативних рішень і підходів, спілкуватись у малих та великих групах;

- вільно оперувати в усному та письмовому мовленні основними поняттями у сфері прав і свобод людини, зокрема використовуваними в юридичній літературі й засобах масової інформації;

- засвоїти способи самостійного отримання та опрацювання різнобічної правової інформації з різних джерел;

- визначати суть і пояснювати зміст юридичного документа й шляхи його застосування;

- використовувати знання з прав людини під час аналізу та правового розв'язання конкретних ситуацій;

- захищати свої права та права інших, спираючись на правові знання.

Структура і зміст курсу

Програмою передбачено вивчення курсу «Права людини» в 10-х класах навчальних закладів гуманітарного, зокрема історико-правового, профілю. Навчальний матеріал структурований так, щоб не тільки зберегти наступність і послідовність вивчення тем, а й якнайповніше реалізувати міжпредметні зв'язки та принцип наступності між курсами «Практичне право» (9 клас), «Основи правознавства» (10 клас), «Права людини» (10 клас). Курс розглядається як складова змісту освітньої галузі «Суспільствознавство» і побудований на відповідних теоретичних засадах.

Курс «Права людини» структурований за такими загальними тематичними блоками-розділами:

Вступ «Поняття права та прав людини».

Розділ I «Права людини: від витоків до сьогодення».

Розділ II «Міжнародні документи і Конституція України про права і свободи людини».

Розділ III «Механізми захисту прав людини».

Розділ IV «Громадянські (особисті) права людини».

Розділ V «Політичні права і свободи».

Розділ VI «Економічні, соціальні та культурні права».

Відповідно до сучасних уявлень про методологічні засади конструювання змісту освіти в програмі застосовано: когнітивний, соціокультурний, культурологічний та діяльнісний підходи.

Когнітивний підхід передбачає засвоєння учнями змісту основних правових понять і категорій, норм права, що відбивають систему міжнародних та національних стандартів прав і свобод людини. У процесі опрацювання матеріалу курсу вчитель має створити умови для розуміння та усвідомлення учнями таких основних понять, як право, права людини, свободи людини, природні права людини, принципи прав людини, види прав і свобод людини тощо. Програмою передбачено ознайомлення учнів із процедурами, пов'язаними з реалізацією і захистом прав людини, що конкретизують та унаочнюють ці категорії, формування низки пізнавальних предметних та соціальних умінь і навичок.

Усвідомлення учнями відповідних категорій і норм права закладає основи для формування у них системи відповідних знань, умінь і ціннісних орієнтацій.

Серед важливих тем, що розкривають складні взаємозв'язки людини й держави, особливе місце належить проблемі реалізації прав людини і громадянина в нашій державі. Учні набувають уміння оцінювати ситуації спільного життя з погляду філософії та принципів реалізації прав і свобод людини. Засвоюючи зміст стандартів у галузі прав людини, вони витлумачують повагу до гідності й прав людини як необхідну умову життя в суспільстві.

Культурологічний підхід передбачає збагачення правової культури учнів як складової гро-

мадянської та загальної культури особистості й поглиблення і збагачення знань про правову культуру людства.

Оскільки метою курсу «Права людини» є формування в учнів активної громадянської позиції, практичних умінь та навичок (правової культури), то діяльнісному підходові слід надавати пріоритетного значення. Учителеві варто вбачати свою роль у тому, щоб допомогти учням сформувати власне ставлення до прав і свобод людини як важливого орієнтира у поведінці й життєдіяльності. Основним в курсі вважається не тільки вміння обговорювати проблеми прав і свобод людини, її обов'язків перед державою і суспільством, а й намагання діяти відповідно до моральних правил, що впливають із визнання природності прав і свобод людини.

Особливості організації навчально-виховного процесу

Гасло «Права людини — це твої і мої права» — одна з основ, на якій побудовано курс «Права людини». Однак для того, щоб це гасло набуло реальних рис, потрібна постійна робота, пильність і спільне розуміння того, що саме воно може реально означати. Навчання курсу передбачає: засвоєння учнями необхідних знань про різні види прав і свобод, про історію прав, про міжнародні правові документи, про механізми демократії тощо; набуття ними низки умінь і компетентностей, крім основних, зазначених вище, як-от:

- уміння правильно сприймати себе й оточення: самопізнання і самоусвідомлення, оцінювання і розуміння власних мотивів у стосунках з іншими людьми, усвідомлення власних упереджень;
- інтерактивні навички: вміння слухати, протистояти впливу з боку колективу, висловлювати власну думку;
- уміння вирішувати проблеми: критично опрацьовувати інформацію, дискутувати, дебатувати та приймати рішення, використовувати власні судження, розв'язувати конфлікти.

Результатом навчання курсу мають стати також сформовані ціннісні орієнтації та суспільний ідеал учнів, орієнтовані на природність і невід'ємність прав та свобод людини, повагу до них і розуміння правомірності їх захисту.

Визначальним для успішного викладання курсу є створення учителем навчального середовища, структури, методи і взаємини в якому відповідають правозахисним цінностям і завданням їх викладання — вироблення «загальноношкільної політики», запровадження демократичних методів роботи, в основі яких лежить взаємна повага учителя й учнів.

Особливу роль при вивченні курсу «Права людини» за даною програмою відіграють інтерактивні методи навчання, оскільки демократичні цінності у молоді формує не тільки зміст, а й стиль навчання. Традиційно застосовувани методи, за яких учні лише сприймають знання, що їм передаються, здатні сформувати в них тільки певний «заданий» тип дій та поведінки, що пере-

шкоджає можливості адаптування особистості у реаліях сучасного світу, який швидко змінюється. У зв'язку із цим у курсі активно використовуються дискусії, дебати, рольові та ділові ігри, моделювання ситуацій, розв'язування різноманітних проблем і задач, проектування, «мозкові штурми», екскурсії, соціологічні опитування, учнівські проекти, позакласна робота та ін.

Акцент у викладанні переноситься з монологічного способу подачі інформації та передачі знань з метою їх механічного відтворення на залучення творчого мислення учнів. Розмаїття методів потребує розширення діапазону використовуваного матеріалу — словники, біографічні дані, фрагменти документів, довідкова інформація, зразки юридичних документів тощо. Отже, основними характеристиками даного курсу є:

- систематизованість і широта правових знань: у змісті курсу представлені основні поняття та категорії в галузі прав людини;

- практична спрямованість: можливість для тих, хто навчається, набути необхідні уміння і навички, різноманітний досвід застосування правових знань, взяти участь в активній навчальній та позакласній діяльності;

- можливість використання сучасних педагогічних підходів, передбачених документами про реформування школи.

Для кожної теми в програмі вказано загальну кількість годин (загалом на курс відведено 35 годин, 1 година на тиждень), години на вивчення кожного з тематичних блоків-розділів разом з уроками узагальнення й оцінювання навчальних досягнень учнів. Запропонована на вивчення кожного розділу кількість годин є орієнтовною, учитель може змінювати її у межах 35 річних годин і використовувати на власний розсуд резервний час.

Для кожної теми програмою визначено перелік основних знань, умінь і навичок, передбачених «Державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів».

СТРУКТУРА І ЗМІСТ ПРОГРАМИ

(35 год)

Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	2
Вступ. Поняття права та прав людини (1 год)	
Право. Права людини. Свобода. Обов'язки. Взаємна обумовленість прав і обов'язків людини. Відповідальність	Учень: <ul style="list-style-type: none"> • пояснює зміст понять <i>загальносоціальне право</i> і <i>юридичне право</i>, наводить приклади; • формулює і пояснює зміст понять <i>права, свободи і обов'язки людини</i>; • характеризує взаємну обумовленість прав і обов'язків людини; • визначає поняття <i>відповідальність</i> і <i>свобода</i>
Розділ I. Права людини: від витоків до сьогодення (3 год)	
Розвиток уявлень про права і свободи людини в історії людства. Природні права людини. Нормативне закріплення прав людини. Сучасна концепція прав людини. Принципи та основні характеристики прав людини. Найважливіші характеристики прав і свобод людини. Обмеження прав людини в демократичному суспільстві. Класифікація прав і свобод людини. Три покоління прав людини	Учень: <ul style="list-style-type: none"> • розкриває питання розвитку уявлень про права людини в історії людства; • наводить приклади історичних документів, що нормативно закріплюють права і свободи людини; • пояснює сутність природних прав людини; • характеризує основні принципи прав і свобод людини; • аналізує та обґрунтовує підстави обмеження прав у демократичному суспільстві; • характеризує критерії класифікації прав і свобод людини; • наводить приклади видів прав; • порівнює негативні й позитивні права; • моделює ситуації та розв'язує їх
Розділ II. Міжнародні документи і Конституція України про права і свободи людини (2 год)	
Міжнародні стандарти прав людини. Поняття про фундаментальні права і свободи людини. Права і свободи людини, закріплені в Європейській Конвенції. Особливості дії міжнародних документів. Права і свободи людини в Конституції України. Конституційні принципи прав і свобод людини й громадянина. Забезпечення прав і свобод людини у Конституції України. Обов'язки громадянина України	Учень: <ul style="list-style-type: none"> • визначає поняття «Міжнародні стандарти прав людини»; • аналізує міжнародні документи з прав людини; • розповідає та наводить приклади фундаментальних прав і свобод людини; • аналізує текст Європейської конвенції з прав людини та наводить приклади закріплених в ній прав; • називає конституційні права і свободи людини й громадянина; • порівнює міжнародні документи в галузі прав людини і Конституцію України;

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • аналізує і наводить приклади гарантій конституційних прав і свобод людини й громадянина
<p><i>Узагальнення (1 год)</i> <i>Тематичне оцінювання (1 год)</i></p>	
<p align="center">Розділ III. Механізми захисту прав людини (3 год)</p>	
<p>Поняття про міжнародні механізми захисту прав людини. Універсальні міжнародні правозахисні механізми. Регіональні механізми захисту прав людини. Європейський Суд з прав людини. Форми захисту прав і свобод людини на державному рівні. Інститут омбудсмена. Захист прав і свобод у суді: підстави та процедура</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • формулює та пояснює зміст поняття <i>міжнародні механізми захисту прав людини</i>; • розрізняє та порівнює універсальні й регіональні механізми правового захисту; • називає та оцінює способи впливу на країни, в яких порушуються права людини; • називає європейські органи, що опікуються захистом прав і свобод людини; • пояснює та використовує процедуру звернення до Європейського Суду з прав людини; • називає та оцінює форми захисту прав і свобод людини й громадянина на державному (національному) рівні; • характеризує інститут омбудсмена в Україні; • оцінює та використовує судову форму захисту прав людини і громадянина; • моделює ситуації та розв'язує їх
<p><i>Узагальнення (1 год)</i> <i>Тематичне оцінювання (1 год)</i></p>	
<p align="center">Розділ IV. Громадянські (особисті) права людини (4 год)</p>	
<p>Поняття громадянських прав. Проблеми реалізації громадянських прав. Як захищаються громадянські права в демократичному суспільстві. Право людини на життя — основа всіх інших прав і найвища цінність людства. Право на недоторканність приватного життя. Право на свободу думки, совісті та релігії</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає та обґрунтовує важливість громадянських (особистих) прав людини; • наводить приклади громадянських прав і свобод людини; • формулює та пояснює зміст права на життя та оцінює його важливість для людини; • визначає поняття <i>приватність</i>; • характеризує зобов'язання держави щодо гарантій права людини на недоторканність приватного життя; • пояснює зміст права на свободу думки, совісті й релігії; • оцінює підстави обмеження громадянських прав і свобод людини; • моделює ситуації та розв'язує їх
<p><i>Узагальнення (1 год)</i> <i>Тематичне оцінювання (1 год)</i></p>	
<p align="center">Розділ V. Політичні права і свободи людини (5 год)</p>	
<p>Поняття політичних прав і свобод людини і громадянина. Проблеми реалізації політичних прав і свобод. Як захищаються політичні права і свободи в демократичному суспільстві. Право людини на свободу переконань і вільне їх виявлення. Право людини на свободу асоціацій. Роль політичних партій і громадських організацій у житті держави та окремих громадян. Право громадян на участь у державному управлінні. Право людини на свободу мирних зібрань</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • обґрунтовує важливість політичних прав і свобод людини; • наводить приклади політичних прав і свобод людини; • оцінює способи захисту політичних прав і свобод людини в демократичному суспільстві; • пояснює зміст права на свободу переконань і вільне їх виявлення; • обґрунтовує важливість права на свободу слова; • формулює та пояснює зміст права на створення асоціацій; • пояснює та порівнює політичну партію і громадську організацію; • пояснює зміст та важливість права громадянина на участь у державному управлінні; • оцінює підстави обмеження політичних прав і свобод людини й наводить приклади; • моделює ситуації та розв'язує їх

1	2
<i>Узагальнення (1 год)</i>	
<i>Тематичне оцінювання (1 год)</i>	
Розділ VI. Економічні, соціальні та культурні права людини (5 год)	
<p>Поняття про економічні, соціальні та культурні права людини і громадянина. Проблеми реалізації економічних, соціальних та культурних прав. Як захищаються економічні, соціальні та культурні права людини в демократичному суспільстві. Право на працю. Обов'язки держави щодо забезпечення права людини на працю. Право на страйк. Право людини на достатній рівень життя. Право людини на власність. Право людини на освіту</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • формулює та пояснює важливість і значення економічних, соціальних та культурних прав людини; • оцінює проблеми реалізації економічних, соціальних та культурних прав; • називає й оцінює шляхи захисту економічних, соціальних та культурних прав людини в демократичному суспільстві; • формулює та пояснює зміст права на працю; • обґрунтовує важливість права на страйк та називає підстави його обмеження; • формулює та пояснює зміст права на достатній рівень життя, називає й оцінює проблеми його реалізації; • пояснює зміст права на власність; • формулює важливість і значення для людини права на власність; • обґрунтовує підстави обмеження та вилучення власності; • розкриває значення права людини на освіту; • наводить приклади проблем у реалізації права людини на освіту; • називає обов'язки, що покладаються на державу в забезпеченні права людини на освіту; • моделює ситуації та розв'язує їх
<i>Узагальнення (1 год)</i>	
<i>Тематичне оцінювання (1 год)</i>	
<i>Підсумкове узагальнення (2 год)</i>	

Укладачі програми:
О.ПОМЕТУН,
доктор педагогічних наук, професор; завідувач
лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України
Т.РЕМЕХ,
науковий співробітник лабораторії суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України, учитель-методист
Києво-Печерського ліцею № 171 «Лідер»